

MASARYKOVA UNIVERZITA

P e d a g o g i c k á f a k u l t a

*Jazykové prostředky stylizace
mluvených projevů v textech knih*

Miloše Macourka

Diplomová práce

Brno 2007

Vedoucí diplomové práce:
PhDr. Ivana Kolářová, CSc.

Vypracovala:
Eva Nachtnebllová

Motto:

*„ Krásné a dobré je pracovat na zemi, at' už děláte cokoliiv
užitečného; ale je jedna věc stejně dobrá a krásná, a to je
pozorovat. Pozorovat, vidět, objevovat, to jest veliké a tvůrčí
dílo; ale je tomu třeba vzletu, a kdo se neumí vznést, nevidí to,
co jest. "*

Karel Čapek

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci zpracovala samostatně a použila jen prameny uvedené v seznamu literatury.

Souhlasím, aby práce byla uložena na Masarykově univerzitě v Brně v knihovně Pedagogické fakulty a zpřístupněna ke studijním účelům.

.....

Děkuji PhDr. Ivaně Kolářové, CSc. za odborné a pečlivé vedení, pomoc a laskavý přístup při psaní diplomové práce. Děkuji za poskytování rad a metodickou pomoc.

OBSAH

ÚVOD	8
1. STYL UMĚLECKÉ LITERATURY	9
1. 1 Styl uměleckého díla	9
1. 2 Funkce uměleckých projevů	9
1. 3 Jazyk autora a jeho styl	10
1. 4 Poetizace uměleckého sdělení	10
1. 5 Textová výstavba	11
1. 5. 1 Vertikální členění textu	11
2. STYLOVÁ NORMA V JAZYKOVÉ VÝSTAVBĚ	14
2. 1 Jazyk uměleckých děl a jazyk spisovný	14
2. 2 Syntaktická výstavba	14
2. 3 Hlásková a tvaroslovná stránka	15
2. 4 Slohová charakteristika prostředků lexikálních	16
2. 4. 1 Spisovný a nespisovný jazyk	16
2. 4. 2 Příznakovost a nepříznakovost	19
2. 4. 3 Hovorovost – neutrálnost – knižnost	19
2. 5 Komika a humor v jazyce	20
2. 6 Mluvenostní stylizace v literárním díle	22
3. POHÁDKA	24
3. 1 Formy umělé pohádky	27
4. MILOŠ MACOUREK	33
5. ANALÝZA JAZ. PROSTŘEDKŮ V TEXTECH M. MACOURKA	35
5. 1 Jakub a dvě stě dědečků	35
5. 1. 1 Vertikální členění textu	35
5. 1. 2 Jazykové prostředky	36
5. 2 O hodném chlapečkovi, který se stal kredencí	38
5. 2. 1 Vertikální členění textu	38

5. 2. 2 Jazykové prostředky	39
5. 3 Živočichopis	41
5. 3. 1 Vertikální členění textu	41
5. 3. 2 Jazykové prostředky	41
5. 4 Mach a Šebestová	44
5. 4. 1 Vertikální členění textu	44
5. 4. 2 Jazykové prostředky	45
5. 5 Jedničky má papoušek	51
5. 5. 1 Vertikální členění textu	51
5. 5. 2 Jazykové prostředky	51
5. 6 Světe, div se!	55
5. 6. 1 Vertikální členění textu	55
5. 6. 2 Jazykové prostředky	56
ZÁVĚR	58
SEZNAM LITERATURY	60
RESUMÉ	61

ÚVOD

Cílem této práce je zhodnocení stylové charakteristiky jazykových prostředků, jejich funkce v textech Miloše Macourka a zvážení a zhodnocení spisovnosti a nespisovnosti v řeči vypravěče a řeči postav.

Teoretická část obsahuje poznatky o jazykových a stylistických jevech.

Druhá část práce je zaměřena na analýzu a zhodnocení vertikálního členění textu, stylizaci řeči vypravěče a řeči postav a na jazykové prostředky jednotlivých jazykových rovin. Ty jsou doloženy množstvím příkladů.

K analýze jsem vybrala autorovu známou knihu *Mach a Šebestová*, pohádky *Jakub a dvě stě dědečků*, *O hodném chlapečkovi, který se stal kredencí*, zvířecí bajky *Živočichopis*, div. hru *Jedničky má papoušek* a knížku poezie *Světě, div se!*

Závěr práce shrnuje autorův styl a používání jazykových prostředků, jejich funkci a vhodnost v knihách pro děti.

1. STYL UMĚLECKÉ LITERATURY

1.1 Styl uměleckého díla

Styl utvářející se v komunikátech, v nichž je komunikační funkce spojena s funkcí estetickou, se označuje jako styl umělecké literatury. Okruh těchto textů tvoří všechna díla krásné literatury, která jsou v dané době v čtenářském oběhu, a potenciálně i díla dočasně zapomenutá, včetně literatury starší, vzniklé za jiné jazykové a kulturní situace, a překlady. Vedle toho se do oblasti uměleckých textů mohou přesouvat i díla tvořená původně s jiným záměrem – např. Nerudovy fejetony.

Vymezování charakteristických rysů umělecké literatury je obtížné pro její mnohotvárnost, proto se společné označení stylu projevů chápe někdy jako pouhé označení singulárních stylů uměleckých děl, jindy jako souhrnné označení stylů autorských, nebo jako souhrnný název pro samostatné styly jednotlivých literárních druhů, lyriky, epiky, dramatiky. (Čechová a kol., 2003: 257)

1.2 Funkce uměleckých projevů

Funkce umělecké literatury se vymezuje jako esteticky sdělná, event. jako estetická a sdělná. Problém sdělné funkce uměleckého díla, vztahu umělecké výpovědi a reality sleduje literární věda. Literární dílo je zobrazením skutečnosti ze subjektivního pohledu autora a subjektivně interpretovaným čtenářem. Nemusí jít tedy o realistické vyjádření skutečnosti.

Estetickou funkcí literárního díla rozumíme, že umělecký projev formuluje svou výpověď tak, aby podněcovala představy a působila i na citovou stránku vnímatele, nutila jej zaujímat věcné, etické nebo emotivní postoje k uměleckému sdělení a jeho prostřednictvím k zobrazované realitě.

„Mluvíme-li o estetické a sdělné funkci krásné literatury, musíme mít na zřeteli, že tyto funkce se plně uplatní až tehdy, když dílo interpretujeme, tj. přistoupíme jako čtenáři k četbě aktivně, vnímáme jeho složky a vytvořené obrazy domýšlíme na základě vlastní znalosti a zkušenosti.“ (Čechová a kol., 2003: 258, 259)

1.3 Jazyk autora a jeho styl

Při studiu verbálních komunikátů se zvýrazněnou estetickou funkcí je nutno odlišovat pojmy *jazyk* a *styl*. Zkoumání jazyka díla je poznáním individuální soustavy výrazových prostředků, které jsou uplatněny, zatímco stylistické zkoumání odpovídá na otázku funkce těchto prostředků.

Jazyk díla studujeme poznáváním složek jednotlivých útvarů národního jazyka, rozsahem slovní zásoby atd. Signifikantní je pro autora jeho styl – způsob, jímž pomocí spojování zvolených jazykových prostředků reaguje na objektivní okolnosti vzniku komunikátu a dosahuje uskutečnění jeho funkce. (Čechová a kol., 2003: 256)

1.4 Poetizace uměleckého sdělení

Za charakteristický rys krásné literatury lze pokládat poetizaci sdělení, tj. užívání výrazových prostředků se záměrem vytvořit dílo působící jak hodnotou sdělnou, tak i estetickou. V konečné podobě se na poetizaci sdělení podílejí všechny složky textu, tedy nejen jazyková výstavba. Nejnovější literatura staví na prolínání a mnohovrstevnatosti jak v perspektivách příběhu, tak ve volbě výrazových prostředků a ruší tradiční princip jednoty. Způsob, jak se poetizace komunikátu dosahuje, je dobově velmi proměnlivý, je jedním ze signálů časového zařazení díla. U děl starší literatury musí být čtenářské vnímání někdy usměrňováno pomocí úvodů nebo doslovů, protože narážky a souvislosti (nejen

tematické, ale i tvarové) se ze čtenářského pojetí ztrácejí; např. symbolika barev, důležitá ve středověkých pracích.

Součástí celkové poetizace se může stát výtvarný doprovod. V okrajových žánrech jsou obraz a slovo přímo propojeny – např. v komiksu. (Čechová a kol., 2003: 261)

1.5 Textová výstavba

Poetizace uměleckého díla vzniká již na úrovni textové výstavby. Po formální stránce je dílo uzavřený celek, forma je tu nejen určitým způsobem vyjádření organizace věcného obsahu sdělení, ale i prostředkem vyjádření hierarchizace složek díla a vztahů mezi nimi. Hierarchizace je součástí tvůrčího záměru autora, který usiluje o estetickou účinnost vytvářením kontrastů mezi řečí vypravěče a postav, změnami autorské perspektivy, obměnami časové linie dějového jádra příběhu atd. Kromě toho je umělecké dílo vždy mnohvrstevnaté, a to se odráží i ve výstavbě textu. (Čechová a kol., 2003: 262)

1.5.1 Vertikální členění textu

Pro charakter textu je mimořádně významné nelineární, vertikální členění textu: je to členění odrážející hierarchii jednotlivých informací a vazby mezi nimi na ploše celého textu. Rozčlenění textu „do hloubky“ se liší podle funkčního stylu, ve věcných textech jde o skutečnou hierarchii informací podstatných a doplňujících, v uměleckých textech jde o různá pásma děje, změny autorské perspektivy, a konečně i o rozlišování mezi řečí autora a postav. (Čechová a kol., 2003: 86)

V uměleckých textech se vytvořilo typické vertikální členění. V epice jde o rozčlenění informace do pásma vypravěče a pásma postav, v dramatu do dialogů jednajících postav a scénických poznámek, které se pro jevištní provedení zhmotňují, v lyrice je vertikální členění většinou

zajištěno volbou obrazných vyjádření, v poezii vedle toho i veršovou stavbou.

Vertikální členění epického textu je důležitým problémem stylistickým, neboť se promítá nejen do textové roviny díla, ale i do jeho vlastní jazykové výstavby. L. Doležel (1960) vymezil jednotlivé typy řeči vypravěče a postav v moderní české literatuře a popsal jejich charakteristické rysy a funkci; východiskem poznání je mu odlišení řeči vypravěče a řeči postav v klasické literatuře, v níž se řeč postav (kromě grafického oddělení uvozovkami a obvyklého uvádění uvozovací větou) odlišovala tím, že byla stylizací reálné řeči, tj. užívaly se v ní i nespisovné prvky všech jazykových rovin jako signály charakterizace postav a jejich jednání, objevovaly se všechny slovesné časy a osoby, různé slovesné mody, byly v ní jazykové signály expresivity, odrážela vztahy postav a situační zakotvení dialogů do fiktivní situace atd. Řeč vypravěče, v níž se autor stylizoval do „vševědoucího“ pozorovatele a průvodce dějem, byla naopak spisovná, ze slovesných forem se vyskytovaly tvary nepříznačové, tj. 3. osoba, minulý čas nebo přezens historický, byla v ní utlumena expresivita a neutralizována modalita. (Čechová a kol., 2003: 264)

„Ve vývoji krásné literatury se postupně vytvářel způsob vertikálního členění textu, který ostrou hranici mezi vypravěčem a postavami ruší – vedle „řeči vypravěče“, do níž se ve formě vedlejších vět začleňovala i referovaná, nepřímá řeč postav, a „přímé řeči“ postav se vytvořila také nevlastní přímá řeč, řeč polopřímá a řeč smíšená.“ (Čechová a kol., 2003: 265)

Nevlastní přímá řeč se uplatňuje zejména jako prostředek vyjádření vnitřního monologu postav. Od přímé řeči se liší jen graficky – není signalizována uvozovkami; tím se mění její začlenění do kontextu, je s ním pevněji spjata.

Polopřímá řeč může být v textu jak vyjádřením vnitřního monologu, tak i dialogu formálně propojeného s pásmem vypravěče. S pásmem postav ji spojuje využívání všech slovesných časů, vyjadřuje subjektivní postoje a citové stavy postav (citoslovci, zvolacími větami), prostorovou a časovou orientaci promluvy. S řečí vypravěče spojuje polopřímou řeč kromě grafické stránky i přesun vyjádření do třetí osoby, objevuje se i neutralizace času a v některých případech dominuje v řeči minulý čas. Smíšená řeč má většinu charakteristických rysů řeči vypravěče; jde o skrytou řeč postavy. (Čechová a kol., 2003: 265)

S rozvojem typu vyprávění, kde je vypravěčem jedna z postav (nebo několik postav střídajících se v průběhu děje) se napětí vypravěč – postavy dále „svírá“. Vertikální členění je i pak zachováno, a to mezi řečí vypravěče – postavy, která má charakter nevlastní přímé řeči a do níž mohou být včleněny i referované řeči ostatních postav, jeho přímou řečí v dialozích s ostatními postavami a jejich replikami, event. dialogy.

Dalším způsobem zrušení napětí mezi pásmem vypravěče a pásmem postav je prolnutí obou pásem. Jde o zobrazení způsobu, jímž se cizí dialog tlumočí ve spontánním vyprávění.

Tím zároveň definitivně mizí tradiční členění umělecké prózy na pasáže monologické a dialogické. (Čechová a kol., 2003: 266)

2. STYLOVÁ NORMA V JAZYKOVÉ VÝSTAVBĚ

2. 1 Jazyk uměleckých děl a jazyk spisovný

Stylová norma novočeské literatury se začala utvářet až v 19. století. Základem se stala koncepce básnického jazyka, kterou propracoval Josef Jungmann. Ve 20. a 30. letech 20. století rozvíjel koncepci básnického jazyka jako jazyka funkčního literární vědec J. Mukařovský. (Čechová a kol., 2003: 267)

Styl umělecký bývá vždy uváděn jako jeden z funkčních stylů spisovného jazyka. Přesto autoři v dnešní době nesetrvávají jen na spisovnosti, ale využívají všech prostředků útvarů národního jazyka, tedy i prostředků nespisovných. Užívání obecné češtiny, nářečí, popř. lexikálních prostředků slangových není jen kopií skutečnosti, ale součástí záměrné stylizace. Jazykem lze také dosáhnout místního a dobového zasazení děje, vyjádřit příslušnost k zájmovému a pracovnímu prostředí, charakterizovat prostředí a postavy.

Normy pro umělecké vyjadřování lze stanovit velmi obtížně. V obecné rovině existují, ale charakterizuje je velká míra tolerance. Právě ve stylu uměleckém se projevuje individuální styl autora, jeho osobité vidění světa, svérázná schopnost ztvárnění skutečnosti a účelné a plně funkční spojení estetické a komunikativní funkce jazyka. (Minářová, 1999: 75)

2. 2 Syntaktická stavba

Syntaktická stavba uměleckých děl je velmi variabilní. V řeči postav může být stylizací spontánního projevu – „mluvenostní syntax“. Není však vyloučena ani stylizace opačná, oddělení řeči literárních postav od běžné komunikace, tvorba rafinovaně stavěných vět a celých period apod.

V krásné literatuře se mohou uplatnit nejen všechny typy vět a souvětí, ale prostředkem poetizace může být i zvýšení frekvence vět určitého typu. Osamostatňování částí výpovědí a rozčlenění informace do samostatných vět je dosud stylově aktivní v řeči vypravěče, hojný je i v řeči postav.

Může se objevit i tendence opačná – spojování relativně samostatných informací do jediného větného celku, což odpovídá asociativnímu myšlení postavy. (Čechová a kol., 2003: 269, 270)

2.3 Hláskoslovná a tvaroslovná stránka

Sdělení autora musí být vnímatelem přijímáno bez komunikačního šumu: užití nespisovných hláskových a tvarových prvků je proto v psaném textu limitováno grafickým obrazem ustáleným v psaných textech, pravopisu se musí v zásadě podříditi i interpunkce.

Jen ojediněle se v historii literatury objevily texty psané stylizovaným nářečím (např. některé pohádky). Většinou autor užívá jednotlivých nespisovných lexémů a hláskové nebo morfologické signály užívá jen střídavě jako prostředek posilující sourodost textu. V zásadě to platí i pro obecnou češtinu.

Od 60. let se obecná čeština uplatňovala jako specifický signál svobody uměleckého díla. Nově se na jedné straně posílila snaha o krásný spisovný jazyk (Klíma, Havel), na druhé straně však zejména u nastupující generace nacházíme další destrukci ustálených norem.

Vedle prostředků nespisovných se v krásné literatuře využívají i hláskové a tvarové prostředky zastarávající a zastaralé. (Čechová a kol., 2003: 272, 273)

2. 4 Slohová charakteristika prostředků lexikálních

V lexikální výstavbě uměleckých děl nacházíme specifické rysy. Mnoho pozornosti jí věnuje poetika: ta vedle nepřímých pojmenování popisuje a systematizuje různé způsoby využití slov s příznakem, tj. slov zabarvených citově, dobově, frekvenčně, příznakových z hlediska stylového nebo z hlediska spisovnosti. Její studium nepostihuje stylovou normu slovní zásoby uměleckých textů v plném rozsahu, ukazuje však modely práce s lexikem, které se v literárních dílech vytvořily.

Z hlediska slovní zásoby je významným rysem krásné literatury to, že její slovník je velmi široký. Šíře slovníku je důsledkem stylové disimilace typické pro umělecké texty: autor se snaží neužívat bez zvláštního důvodu stejné pojmenovací jednotky na menším úseku textu (Čechová a kol., 2003: 275).

V rámci lexikálního významu se zpravidla rozlišují složka pojmová a složka pragmatická. Pojmová (věcná) složka je dána tím, že lexém označuje určitý pojem. Pragmatická složka obráží to, jaká stanoviska uživatel k výrazu zaujímá: může jít o postoje afektivní, emocionální, evaluativní. (Čechová a kol., 2003: 138)

2. 4. 1 Spisovný a nespisovný jazyk

Spisovný jazyk je základním útvarem národního jazyka a jediným útvarem, který je kodifikován. Slouží komunikaci v oficiální společnosti, je jazykem reprezentativního kultivovaného vystupování. V uměleckém vyjadřování slouží jako základní vyjadřovací prostředek vedle funkčního užití útvarů nespisovných.

Spisovná čeština se jeví vůči ostatním útvarům národního jazyka jako jazyk prestižní. (Minářová, 1999: 13)

Hovorová čeština

Hovorovou češtinu považujeme nikoli za samostatný útvar národního jazyka, nýbrž za soubor prostředků náležející komplexu spisovné češtiny. Je zbavena knižních dublet, podob a konstrukcí. (Čechová a kol., 2003: 48)

Nespisovné útvary

Tradiční teritoriální dialekt

Tradičně teritoriální dialekt představuje konkrétně útvar národního jazyka vymezený teritoriálně, přísně normovaný, stylově plochý, užívaný živelně a neprestižně pro běžné mluvené dorozumívání. V současné době dochází k stírání až odumírání dialektů. Tento proces se však týká jazykových prostředků markantních, „vědomých“, nikoli jazykových prostředků užívaných bezděčně, maně, nevědomě. (Čechová a kol., 2003: 49)

Interdialekt

Interdialekt chápeme jako nadnářeční nespisovné útvary, které si podržují některé charakteristické jazykové rysy několika blízkých dialektů. J. Bělič o nich hovoří jako o obecných nářečích, která vznikají „vyrovnáváním starých místních nářečí, ...ve svém vývoji směřují k relativně jednotné celonárodní mluvě nespisovné...“ (Minářová, 1999: 13)

Interdialekt vzniká za různých okolností jako poslední vývojové stadium dialektů. Při jeho vzniku se rozšiřuje regionální a zároveň i funkční působnost teritoriálně podmíněného vyjadřování.

Interdialekt je nestabilizovaný útvar národního jazyka představující nejvyšší vývojové stadium tradičních teritoriálních dialektů – zbavovaných postupně výlučných, nápadných znaků a naopak obsahujících už inovace podle současných vývojových zákonitostí národního jazyka (srov. mor. podobu v *Bojkovicách*, v *Boskovicách*, podle skloňování feminin, v jiných dialektech byla koncovka – *ích* podle maskulin, což je i koncovka se spisovným jazyce). (Čechová a kol., 2003: 50)

Obecná čeština

Obecná čeština (od původu středočeský interdialekt) se chápe jako nespisovný útvar interdialektové povahy s výraznými rysy středočeskými. Jde o mluvu užívanou běžně v celých Čechách přesahující v některých jazykových jevech i na Moravu. V současnosti obecná čeština začíná pronikat i do mnohých filmových scénářů, do dialogů moderního dramatu i prozaických textů krásné literatury. (Minářová, 1999: 13)

Objevuje se nejen v pásmu postav, nýbrž dokonce i v pásmu autorském jako poetizační prostředek vypravování. Přítomnost obecné češtiny v krásné literatuře a dramatice nasvědčuje dosti výmluvně tomu, že se stává celonárodním nespisovným útvarem a v této funkci se definitivně odtrhuje od své původní interdialektické podstaty. (Čechová a kol., 2003: 51)

2. 4. 2 Příznakovost a nepříznakovost

Při vytváření komunikátu vycházíme z vhodného výběru výrazových prostředků a z jejich uspořádání. Podle slohového užití rozlišujeme prostředky stylově příznakové a prostředky stylově nepříznakové – neutrální.

Za neutrální (nepříznakový) se pokládá lexém spisovný, frekventovaný, stylově i dobově nezabarvený a neexpresivní.

Ostatní lexémy jsou příznakové, a to na základě příslušnosti k jednotlivým útvarům národního jazyka, expresivity, spojení s některým typem stylů apod. Jejich využití v textech je limitováno.

Ze samé podstaty příznakovosti vyplývá, že se může měnit. Platí to především pro vztah lexému spisovného a nespisovného. K významným posunům hranice spisovnosti došlo v poslední době; dříve obecné, slangové či expresivní lexémy jsou hodnoceny jako hovorové např. *paráda, zasmrádnout* (dříve nespisovné) nebo spisovné neutrální. Tento proces bude i nadále pokračovat. (Čechová a kol., 2003: 139)

2. 4. 3 Hovorovost – neutrálnost – knižnost

Spisovný jazyk není „jednotlivý“, jeho prostředky jsou diferencovány a seskupují se podle toho, zda jsou hovorové, neutrální, či knižní.

Spisovnou češtinu používají někteří mluvčí, jejichž profesionální zaměření to předpokládá: učitelé, úředníci atd., přesto však i zde se projevuje tlak obecné češtiny nebo jiných útvarů. Mluvená forma spisovné češtiny zpravidla neobsahuje archaické ani knižní prvky, naopak má mnoho rysů společných s češtinou nespisovnou. Především má však prvky neutrální, tj. prvky použitelné v projevech mluvených i psaných, prostředky slohově nepříznakové (*nádraží, silnice, škola, píšu...*). Hovorové prostředky jsou např. *základka* = základní škola, *kilo* = kilogram, tvary *děkuju, líp...*

Písenné projevy vědecké, esejistické apod. obsahují rysy knižnosti, ovšem většina jevů i v těchto projevech je stylově neutrálních. Prostředky knižní jsou např. *spočínout, setrvat v, jelikož, pakliže, tudíž, ač...*, tvary přechodníků, prostředků archaických: *an, jedvaže, aneb*, tvary času předminulého: *byl jsem spatřil*.

Spisovné prostředky jsou rozprostřeny od hovorovosti k neutrálnosti a odtud ke knižnosti; za hranici běžné spisovnosti pokračují prostředky archaické. Prostředky spisovné hovorové často pocházejí z oblasti nespisovné, a to obecněčeské (*holka, kluk, kytka*), z profesní mluvy (lékařské: *očář, krčář*) nebo ze slangu, např. sportovního (*bek, faulovat*). (Čechová a kol., 2000: 24)

2.5 Komika a humor v jazyce

Komika je cit, který velmi snadno může být jiným citem buď úplně neutralizován, nebo aspoň zeslaben a potlačen. Některé city komiku naopak podporují. Je to škodolibost nebo (lépe řečeno vědomí vlastní nadřaděnosti a uspokojení z toho, že komická situace postihuje někoho jiného, a ne nás).

Vlastní příčinu komiky lze však jen těžko stanovit. Bergson ji důmyslně hledá v nepružnosti těla a ducha. Neobratné pohyby jsou ve společnosti komické pro nepružnost těla, hloupé řeči jsou směšné pro nepružnost ducha. Jisté je, že všechny komické případy nepružnosti nejsou projevem skutečné nepružnosti, nýbrž jen se tak pozorovatelně jeví. Toto jsou případy komiky nechtěné, t. j. , kterou objekt nechtěl způsobit. Komická osoba je tu skutečným objektem komiky, její obětí. Smích je pro objekt značným ponížením.

Komika však může být i chtěná, úmyslná. V takovém případě komická osoba předstírá, hraje komické situace – v divadle, ve filmu,

v cirkuse a také v životě. Člověk takto hrající není objektem komiky, nýbrž jejím subjektem. Smích v tomto případě není pohanou, ale naopak odměnou.

Mezi komikou nechtěnou a úmyslnou není ani takový rozdíl v podobě, jako spíše ve způsobu, jak ji přijímáme. Komika nechtěná je nečekaná, kdežto na komiku úmyslnou býváme zpravidla připraveni. Komika chtěná nám otvírá oči, abychom i ve skutečném životě viděli to, co nám pro svou všeobecnost nebylo nápadné. Tím se dostáváme k výchovnému úkolu komiky.

Komika zasahuje chování, gesta, mimiku i řeč, a to i mluvenou i psanou. (Bečka, 1946: 72 – 75)

Úmyslnou komiku jazykovou nazýváme humorem. Podle Příručního slovníku je humor dobrá nálada se sklonem k žertování, veselý rozmar. Humor, jak to všichni dobře cítíme, není veselost ani ironie a člověk humorný naprosto nemusí býti vždy veselý a ironický. Humor je duševní rozpoložení, které chce budít veselí u jiných. Často teprve veselí vzbuzené u jiných působí nakažlivě na původce humoru.

Výrazovým prostředkem humoru řeč, kresba, malba nebo výtvar hudební, nejbohatším prostředkem je však řeč.

Jazykový humor je v podstatě trojí: situační, myšlenkový a slovní. Velmi často se spolu kombinují, proto jsou hranice mezi nimi leckdy nezřetelné.

Humor situační, není vlastně nic jiného než živě a sugestivně vyličená komická situace. Tento humor je hlavní podstatou veseloher, ale je častý i v próze.

Podstatně jiný je humor myšlenkový. Při něm humorný účinek vzniká ze stylizace myšlenek. Myšlenky jsou stavěny tak, že mezi nimi vzniká úmyslná nelogičnost.

Třetí typ humoru – slovní, využívá k humornému účinku jen prostředků jazykových. Najdeme jej v rozmanitých žertovných slovních hříčkách, v slovních žertech a vtipech, a to buď samostatně, nebo jako doprovod humorných projevů předešlých dvou typů. (Bečka, 1946: 111 – 113)

Humor dodává slohu zabarvení, které se v podstatě nijak neliší od zabarvení citového. Humorně může být zabarvena jen jedna myšlenka, ale též celá pasáž a právě tak i celý projev. To záleží na látce a na autorových úmyslech.

Řekli jsme, že humor odhaluje komickou stránku věcí a tím vzbuzuje veselí. Účel tohoto veselí bývá rozličný. Často je účel humoru zcela skromný: chce prostě je vzbudit veselí, dobrý rozmar a tím vytvořit dobrou pohodu. Dává nám zapomenou na nepříjemnosti života, překonává i únavnou jednotvárnost všedních jevů a tak zpestřuje život. (Bečka, 1946: 118, 119)

2. 6 Mluvenostní stylizace v literárním díle

Jedině spisovný jazyk má vlastní soustavu grafických znaků, která umožňuje vyjadřování psané. Při slohotvorném procesu nebyly překračovány meze spisovnosti: existovalo písemnictví vedle ústní slovesnosti. Psanost se stala základním slohotvorným faktorem.

V tvorbě největších znalců češtiny došlo k zhuštění, k zvýraznění mluvenostních jevů: vytváří se obraz hovorové češtiny podle vlastní představy o ní. Vedle toho však píší autoři, kteří zachycují mluvenou řeč v praxi a převádějí ji důsledně do literatury, např. R. Těsnohlídek. „Těsnohlídek dovedl mistrně vystihnou větnou skladbu mluvených komunikátů. Těsnohlídkovy dialogy nenechávají čtenáře ani na chvíli na pochybách, že jsou opravdu mluvené“ (M. Jelínek).

Je pochopitelné, že se zákonitosti mluvených promluv nejvíce odrážejí v řeči postav dramatických.

Spisovný jazyk se stal tak samozřejmým výrazem literatury, že může být v jisté míře nahrazován jinými útvary národního jazyka, a to buď v celé šíři vyjadřování, nebo alespoň v určitých prvcích.

V padesátých letech se namítalo proti užívání dialektu v literatuře, protože brání srozumitelnosti projevu. V češtině se tato překážka sotva mohla objevit vzhledem k jednotnému systému souhlásek téměř ve všech našich nářečích a k malým rozdílům po stránce lexikální. Dialekt se samozřejmě může stát reprezentantem mluvené řeči. Umělec může čerpat z velmi různorodého inventáře slov. Slova obecně česká (*kluk*), slova interslangová (*řízek*, *fajn*), slova profesní mluvy, ba i lexikální dialektismy (*ogar*) vstupují do textu nenápadně jako jednotlivé stavební prvky a vnášejí do něho výrazovou hodnotu běžnosti, obyčejnosti, někdy lidovosti nebo lokální vymezenosti. Vhodnost volby jazykových prostředků hodnotíme podle umělecké intence, přiměřenost posoudí kritický čtenář nebo posluchač. (Chloupek a kol., 1991: 164 – 168)

3. POHÁDKA

Pohádka je žánr mimořádných estetických kvalit. Slovník literární teorie pohádku určuje jako „žánr lidové slovesnosti, jehož vyprávění podává objektivní realitu jako nadpřirozenou s naivní samozřejmostí, jako by vše bylo skutečné; přes svoji fiktivnost tak zpravidla postihuje některé základní lidské touhy, etické normy a obecné životní pravdy.“ (Vařejková, 1998: 3)

Pohádka je především vypravování a vypravování znamená formování a sdělování děje, který je v pohádkách fantastický nebo alespoň mimořádný. V pohádce má domovské právo fantastický konflikt, nadpřirozená bytost, kouzelný předmět, nadlidský zápas dobra a zla, ale i nadsazený příběh v podstatě novelistický, v němž chytrost vítězí nad zlovůli, v němž je vysmívána hloupost nebo oceňováno umění vymýšlet a bavit.

Při veškeré své fantastičnosti je pohádka osobitým zpodoběním skutečnosti, lidských vztahů, názorů, ideálů a zkušeností, touhy po štěstí, hojnosti, spravedlnosti a pohodě. (Vařejková, 1998: 4)

Autorská pohádka, námětově původní, znamená v žánrovém kontextu dynamický, proměnlivý, produktivní fenomén a jako taková je nositelkou životnosti žánru. Na rozdíl o folklorní pohádky, je od okamžiku svého vzniku literárním textem. Představuje dílo tvořivého jedince, svou jedinečností se podobá konkrétní vypravěčské realizaci folklorní pohádky, je však původním autorským výtvořem, nevytváří varianty. Na individualitu svého autora se váže zřetelněji a zřetelněji se obrací především k dětskému recipientovi. (Vařejková, 1998: 6)

Prvopočátek literární pohádky je v lidové slovesnosti, některé literární formy souvisí s folklorní, lidovou pohádkou přímo a úzce, jiné formy vzdáleně a zprostředkovaně.

Slovesná kultura každého národa se skládá ze dvou proudů: z lidové, ústní slovesnosti, z lidové tradice neboli folkloru a z písemnictví, literatury. Tyto dvě větve národní slovesnosti se v minulosti lišily svými nositeli. Lidová slovesnost žila především v nižších společenských vrstvách, hlavně mezi „lidem“ na vesnici. Naproti tomu literatura se udržovala ve vrstvách „vyšších“, vzdělanějších, mezi měšťanstvem, inteligencí, šlechtou a duchovenstvem.

Když mluvíme o lidové písni nebo lidové pohádce, pověsti a lidovém přísloví, máme na mysli to, že tyto projevy žily a žijí mezi lidem, že se zpívaly nebo vyprávěly mezi lidmi na venkově a ve městech. (Sirovátka, 1998: 15)

Termíny „folklor“ a „folklorní“ jsou vlastně mezinárodní formou názvu „lidový“. V české vědě znamená především lidovou slovesnost, hudbu a tanec, v obecném užívání někdy všechno, co se týká lidové kultury a tradic.

Proti literatuře se lidová slovesnost vyznačuje některými podstatně jinými vlastnostmi. Předně žije v přímé, bezprostřední komunikaci; proto se jí někdy říká ústní slovesnost, ústní podání. Naproti tomu literatura žije v komunikaci nepřímé, zprostředkované, její texty se dostávají ke čtenáři prostřednictvím písma. Bezprostřední komunikace folklorních skladeb způsobuje, že vypravěč nebo zpěvák stojí pod kontrolou svých posluchačů a že ti mohou zasahovat do průběhu vyprávění, zpěvu nebo hry.

Interpret má ve folkloru klíčový význam. (Sirovátka, 1998: 16)

Pro folklorní slovesnost je důležité, že koluje ústně, a proto závisí na paměti. Proto se v ní nemohly vytvořit rozsáhlé skladby a žánry jako

v literatuře. Pro folklorní slovesnost je příznačná také tradičnost. Mnohé české pohádky, pověsti, písně, balady, přísloví nebo hry žijí v tradici už od středověku; samozřejmě se přitom různě měnily. (Sirovátka, 1998: 17)

Vývoj folklorních skladeb je spojitý a nepřetržitý; jestliže některá skladba z lidového podání vymizí, pak se ztratí navždy a nemá už pokračování. V této tradičnosti a v tomto kontinuálním procesu se lidová slovesnost silně liší od literatury. Na rozdíl od literárního procesu je folklorní vývoj postupný a probíhá v delších časových vlnách; proto lidová slovesnost není zaměřena v první řadě na vývoj jako literatura a proto v ní větší význam mají žánry a vůbec žánrová diferenciaci.

V lidové slovesnosti hraje významnou roli schematičnost a šablonovitost. Stereotypy, formule, ustálená místa se uplatňují jako stabilní syžety a motivy v tematicce. Tato šablonovitost vyplývá zejména z kolektivního kolování folklorních skladeb a z jejich tradičnosti. Tkví rovněž v paměťovém principu folkloru, neboť tato schémata a formule napomáhaly paměti zpěváka a vypravěče. Schémata a manýry vtiskují folklorním skladbám zvláštní ráz, neboť v literatuře platí opačný princip: autor se snaží schématům a stereotypům vyhýbat a staví své texty na originalitě a samostatné invenci.

Na rozdíl od literatury je lidová slovesnost silně regionálně a místně diferencována. Takové difference literatura nezná. Literatura je v podstatě centralizována, vychází z určitého literárního a politického centra. Zatímco literatura směřuje k funkci umělecké, folklorní slovesnost je funkčně rozrůzněna. Plní funkci estetickou a zábavnou, funkci obřadní, magickou, dává poučení, vysvětlení a informaci. Proto by se měla lidová slovesnost srovnávat nikoliv pouze s literaturou uměleckou, s beletrií a poezií, ale s celým rozpětím literatury, tedy i s literaturou poučnou, instruktivní a věcnou. (Sirovátka, 1998: 18, 19)

3. 1 Formy umělé pohádky

Literární pohádka se rozvětvila do mnoha odstínů: výchozím bodem tohoto vývoje byly literární adaptace pohádky folklorní a na konci této cesty stojí moderní, umělé autorské pohádky civilní, ze současnosti. Všechny tyto různorodé formy mají společný jmenovatel: jejich základem je fantastika.

Polský literární vědec A. Zgorzelský rozlišil literární díla podle toho, jakou konvenci používají: buď konvenci realistickou, v níž autor používá fantazie jako literární fikce, pomocí které vytváří obraz světa, anebo konvenci fantastickou, v níž jde o smyšlený svět odehrávající se mimo vypravěčův prostor a čas.

Pro jednotlivé odstíny pohádky, ať už vycházejí z pohádky lidové nebo jsou naprosto autonomní a osobní autorskou smyšlenkou, je příznačné mísení a prolínání fantastické a realistické literární konvence, křížení prvků fantastických a realistických. Obecně vzato – všechny odrůdy pohádky náleží do literatury fantastické. (Sirovátka, 1998: 137)

Příběh pohádky se odehrává v dávné „pohádkové“ minulosti, jako třeba v lidových pohádkách Němcové nebo Hrubínových, jiné pohádky kladou děj do minulosti nedávné a přítomné, jak se tomu děje v pohádkách Wolkerových nebo Macourkových.

Fantazie pohádky je bezpodmínečná, je bez vysvětlení a někdy odkazuje k tradičním pohádkovým elementům (víly, ježibaby, draci atd.). Naproti tomu se vědeckofantastické próze se fantastické prvky zdůvodňují vědecky anebo se vědecké vysvětlení předpokládá. Vědeckofantastická próza se od pohádky liší především v tom, že chce čtenáři namluvit, že líčí reálný nebo aspoň pravděpodobný příběh. Naproti tomu pohádka vědomě zdůrazňuje, že od počátku až do konce vykládá poetickou smyšlenku.

V současné dětské literatuře žijí různé formy vedle sebe. V podstatě je lze rozdělit na dvě protikladné modalitty: na jedné straně různé odstíny adaptace folklorní pohádky, a na druhé straně několik odstínů pohádky umělé, autorské.

Tyto dvě hlavní modalitty spolu geneticky souvisí, neboť umělá pohádka postupně vznikla z pohádky lidové. (Sirovátka, 1998: 138)

Vztah obou forem je komplementární a obě formy představují výraz téhož žánru.

Přesně to vyjádřil F. Hrubín: „ Věřím ovšem, že pohádka s klasickými motivy bude žít vedle pohádky moderní, protože se obě doplňují, a nemám rád zastánce názorů, že moderní pohádka je hloupost, a stejně tak bych nesouhlasil s těmi, kteří by chtěli tvrdit, že jenom moderní pohádku, a klasickou nikoliv. Ale s tím už snad není třeba polemizovat, protože si oba pohádkové žánry vybojovaly své právo na existenci.“ (Sirovátka, 1998: 139)

Romantismus objevil nejen lidovou kulturu, folklor a lidovou pohádku, nýbrž objevil i umělou autorskou pohádku. Ojedinelé názvuky na autorskou pohádku najdeme už v dřívější evropské literatuře, třeba v *Guliverových cestách* (1726) od J. Swifta, avšak teprve romantičtí básníci vytvořili uměleckou pohádku jako žánr. Vzor našli v pohádce lidové. Snažili se ji zbavit tradičních motivů, kolektivní formy a usilovali v pohádkové podobě vyjádřit osobní pocity a individuální myšlenky a dramata. Křtitelem autorské romantické pohádky se stal H. Ch. Andersen, avšak časově jej předešli němečtí romantikové, hlavně E. T. A. Hoffmann a W. Hauff. (Sirovátka, 1998: 139)

Literární adaptace lidových pohádek se liší od umělé pohádky zejména v tom, že autor adaptace vychází z tradičních syžetů a že s nimi různě zachází, že je totiž více nebo méně upravuje, retušuje a kombinuje. (Sirovátka, 1998: 140)

Umělá pohádka se rozvětňuje do dvou základních směrů: na pohádku, která napodobuje tradiční lidovou pohádku, a na pohádku současnou, moderní.

Pro umělou pohádku je příznačná značná diferenciaci a různé odrůdy umělé pohádky spojuje společný jmenovatel – totiž fantastika, která buď prostupuje celý text, anebo vytváří pouze jednotlivé elementy v textu pojatém realisticky.

Je třeba vzít v úvahu, že při zrodu a vývoji umělé pohádky spolupůsobí rovněž folklorní i literární tradice každého národa.

Blízko k původní lidové pohádce mají některé pohádkové texty, které bychom mohli nazvat pohádky naruby, parodie lidové pohádky, pohádky „vzhůru nohama“. V naší literatuře je psal především J. Lada. (Sirovátka, 1998: 141, 142)

Zvláštní odrůdou umělé pohádky jsou texty, které napodobují tradiční pohádku nebo přesněji řečeno, které obsahují různé prvky tradiční pohádky. Odehrávají se – podobně jako tradiční lidová pohádka – v dávné minulosti a v neurčitém pohádkovém světě, vystupují v nich obvyklé pohádkové postavy, králové, princové a princezny, čarodějové, draci, obři a víly, dějí se v nich kouzelné věci. Autoři takových pohádek staví svůj text na půdorysu tradiční klasické pohádky a tuto formu, vypracovanou v dlouhém vývoji do nejmenších detailů, naplňují novými obsahy, syžety a motivy, figurami a záměry. (Sirovátka, 1998: 143)

Ještě radikálněji přerval vztah k tradiční pohádce J. Wolker. Jeho pohádky vznikaly jako balady ve stejné době a ze stejných důvodů – jako protiklad vůči poválečným básnickým směrům, ismům a jako příklon k lidové tradici Erbenově. Z tradiční folklorní pohádky zůstalo málo. Wolkerova pohádka je protitradiční a pohádkové fantastično je potlačeno ve prospěch reality. Wolker dokonce ani nedodržel jeden z hlavních principů pohádky, totiž povinný šťastný konec. (Sirovátka, 1998: 144)

Jiným průkopníkem umělé pohádky ze současnosti ve dvacátých letech byl K. Čapek. Čapkovy pohádky se odehrávají nikoliv za dávných „pohádkových“ časů, nýbrž zcela nedávno a mezi soudobými lidmi, ve světě známém a všedním. Vystupují v nich postavy a všední hrdinové tehdejšího pozemského světa – pošťáci, doktoři, chalupníci, detektivové. Ti tvoří protějšek k postavám nadpřirozeným, pohádkovým, jako jsou vodníci, rusalky, hejkalové nebo loupežníci. (Sirovátka, 1998: 145)

Zatímco Čapkovy pohádky jsou spjaty s tradiční pohádkou nadpřirozenými, pohádkovými postavami i některými stylovými prostředky, Macourek se od folklorní pohádky vzdaluje ještě více. V knize Mach a Šebestová (1982) napsal velkoměstskou pohádku ze současnosti. Už v souboru Pohádky (1971), který shrnul pohádky ze šedesátých let, patřily školní náměty k nejoblíbenějším. Seriál dvanácti příběhů je celý spojen školou: „Mach a Šebestová byli žáky 3. B, bydleli v jednom činžáku a chodili do školy spolu.“ Macourek se v knize Mach a Šebestová omezil pouze na jedinou čarovnou postavu: na „pohádkového dědečka“, na zvláštního pána, který ztratil brejle. Když mu je Mach našel, dal dětem utržené telefonní sluchátko: to splní každé přání, všechno, na co si děti pomyslí. Přes tato přání se události dostávají do pohádkového světa: přičarují neandrtálského člověka, vyléčí spolužáka z angíny nebo naučí psa Jonatána dvornosti vůči kočičce Micince.

Východisko a dějiště Macourkových pohádek o Machovi a Šebestové jsou reálné a pozemské, avšak pomocí kouzelného sluchátka dostávají události jiný a nečekaný průběh a začínají se dít nepochopitelné a čarovné věci.

Macourek si vytvořil vlastní a soudobý pohádkový styl. Základem jeho stylu je školní slang, dětský jazyk s expresivními výrazy a nadsázkou (bezvadný, ohromný, senzační, strašlivý). Macourek jej obohatil ještě o jazykovou komiku a prvky obecné češtiny (*bejt, zejtra,*

bysme, pěknej). Svůj jazyk a sloh – podobně jako staří lidoví vypravěči – formalizoval. Formalizované prostředky užívá na citlivých místech textu. Každý příběh začíná formulí připomínající pohádkový vstup: „Jednou šli Mach se Šebestovou do školy...“ Takovým citlivým místem je oslovování postav („člověče, Šebestová...“, „člověče, Machu...“).

Macourek svůj sloh formalizoval rovněž jazykovými stereotypy, jako jsou přirovnání, epiteta, obraty a rčení – *chlap jako hora, zůstala jako solný sloup, koukali jak spadlí z višně, spolkl to jak malinu, ježkovy oči, to tu ještě nebylo...* (Sirovátka, 1998: 146, 147)

Umělé pohádky se nápadně liší od pohádek lidových a jejich literárních parafrází povahou fabule a postavami, o nichž vyprávějí.

Syžety umělých pohádek jsou proti pohádkám folklorním a jejich literárním adaptacím mnohem pestřejší a barvitější. Menší část syžetů autorských pohádek vychází z tradičních folklorních motivů. Převážný díl umělých pohádek využívá nejrůznějších motivických a kompozičních postupů prózy pro děti i pro dospělé. Zvláštnost a osobitost fabulí, motivů i stavby umělých pohádek však spočívá v tom, že autoři se snaží vyprávět napínavý, poutavý a dramatický děj, vymýšlejí překvapivé dějové obraty a neobvyklé kombinace situací, jaké v realistických povídkách ze života nenajdeme. (Sirovátka, 1998: 152)

Výběr hrdinů a vůbec postav v umělé pohádce se rozvinul do velké šířky. Autoři běžně staví do děje dětského hrdinu a s ním i magii a zázračnost dětského světa a dětství. Tím zároveň zajišťují pozornost dětského čtenáře, protože ten se s takovou postavou může lépe ztotožnit. Umělá pohádka nabízí čtenáři mnohem širší rejstřík hrdinů než pohádka lidová. Autoři příběhů umělé pohádky hrdiny nemonumentalizují, jak to činí pohádka lidová; zato hrdinu individualizují a obdařují jej osobními vlastnostmi a znaky, jak je to zvykem v literární povídce.

Širší záběr umělé pohádky se projevuje rovněž v tom, že autoři hojně kladou do příběhů postavy zvířecí, předměty a věci denní potřeby a hračky, které jednají jako lidé. Často také vyprávějí o postavách vymyšlených a o zázračných bytostech, jaké tradiční pohádka nezná a které jsou miniaturními kopiemi lidí.

(Sirovátka, 1998: 153, 154)

Česká autorská pohádka má už dlouholetou tradici. Její příběhy se volně epicky rozvíjejí: jednou k vtipné pointě, jindy k lyrickým zastavením. Často se impulsem k osnování příběhu stává slovní hříčka, mnohost významů slova, metafora, rčení, vděčný podnět pro nonsensovou pohádku. Ta zhodnocuje slovo jako dějotvorný fenomén, zdroj komiky, fantazie a hry.

Mistrem tohoto typu pohádky je Miloš Macourek. Svými příběhy vstoupil do zcela všední reality dnešního světa (do školy, do vyučovacích hodin, do dětského života) a překvapivě ji konfrontoval s objevy své eruptivní nápaditosti. Inspiroval se světem dětské fantazie a dětských přání, hravostí a nápaditostí dětí, jejich smyslem pro zázračnost slova. V prostoru slov tkví i kořeny Macourkova ironizujícího humoru. Dovede obratně zosnovat pohádkový syžet z běžného rčení, že svetr „kouše“, hrnec „teče“, Konrád píše „nosem“. Ale dovede rozvinout i celou sérii pohádek z jediného nápadu – včlenit do reálné všednodennosti kouzelný předmět a dát dětským hrdinům možnost, aby vyslovovali přání, a ta se jim splní. (Vařejková, 1998: 11).

Miloš Macourek konstruuje rozsáhlá parataktická souvětí, která zejména při hlasitém čtení zapůsobí jako překypující proud výmluvnosti a dějotvorné improvizace, připomínající překotnost dětského povídání. Svými texty vstoupil zpět do prostor své inspirace – jeho dětské hrdinové žijí v dětském povědomí i v dětských hrách. (Vařejková, 1998: 10).

4. MILOŠ MACOUREK

Narodil se 2. 12. 1926 v Kroměříži.

Básník, prozaik, dramatik, filmový scénárista. Osobitý příslušník generace, která vyznávala tzv. poezii všedního dne, na niž reagoval prévertovsky okouzleným humorem a hravou obrazotvorností, často uplatňovanou i ve svérázných pohádkových prózách pro malé čtenáře.

Jeho studium na reálném gymnáziu přerušila okupace a Macourek přešel na hudebně dramatickou školu, ale i tu musel opustit a byl totálně nasazen. Po válce prošel různými zaměstnáními (dělník, redaktor), až zakotvil jako filmový dramaturg a scénárista. Podílel se na realizaci četných filmů, včetně filmů pro děti. Publikoval v řadě časopisů, dlouhodobě spolupracoval s Divadlem Na zábradlí, překládal básně J. Préverta.

V Macourkově tvorbě není příkrého rozdílu mezi díly pro dospělé a pro děti. Principy jeho poetiky jsou v obou případech tytéž a zůstává jim věrný. Macourkův přístup je velmi osobitý, je mu blízký svět kresleného filmu a vtipu, svět lapidární, dramatický. Základem Macourkovy poetiky je překvapující, někdy až paradoxní konfrontace: jeho zázračná představivost staví do udivujících a objevných protikladů skutečnost, jak se nám jeví v nejběžnějších zážitcích, ve věcech a situacích každodenního života. Tak je tomu v Macourkových knihách a divadelních hrách: Jedničky má papoušek, Živočichopis, Jakub a dvě stě dědečků, Žirafa nebo tulipán, O hodném chlapečkovi, který se stal kredencí, Mravenečník v početnici a Světe, div se!

Zájem dětských čtenářů Macourek poutá především tím, že vychází z všemocné a divuplné fantazie jejich snů a představ, ze způsobu, jakým zkoumají skutečnost a také z okruhu dětských zážitků, většinou nejvšednějšího druhu, ze školy, z rodinných trampot, z dětských

nezbedností a svízeli. Pointy, ke kterým Macourkovy příběhy směřují, mají vesměs ironické zabarvení a nechybí jim leckdy společenské ostří: jen na první pohled působí dobromyslným humorem, ale doopravdy tím vším napadají životní stereotypy, neosobní vztahy mezi lidmi, zmechanizovaný, bezduchý způsob života. Nápadná je tato souvztažnost zejména v próze Mach a Šebestová.

Výchovná funkce je tu zastřena osobitým Macourkovým humorem, který má často povahu parodie, jindy situační komiky, hojně využívá i nonsensu. Zdánlivě utajená podoba světa je cele prostoupena laskavým porozuměním a družností mezi dětmi, zvířátky a věcmi.

5. ANALÝZA JAZYKOVÝCH PROSTŘEDKŮ V TEXTECH M. MACOURKA

5. 1 Jakub a dvě stě dědečků

Pohádka z roku 1963 vypráví o chlapci Jakobovi, který žije se svým dědečkem v domečku s verandou a zahradou. Dědeček pěstuje zelí a nemá na svého vnuka čas. Jakub se tedy přátelí s bělásky a ti mu poradí zasadit dědečka. Když se „urodí“ dvě stě dědečků, střídají se v práci a mají čas hrát si s Jakobem a povídat si o všem možném.

5. 1. 1 Vertikální členění textu

V příběhu je obsažena řeč vypravěče, přímá i nepřímá řeč postav. Promluvy vypravěče jsou psány spisovnou formou a jsou stylizovány do 3. osoby, času minulého. Stejně jazykové prostředky se objevují v přímé řeči. Autor v nich užil zdobněliny – *dědeček, domeček, zahrádka, dokolečka, kousíček, cestička*.

Dědeček byl tlustý, s červenými tvářemi a velkým, slaměným kloboukem panamákem, který měl velice rád.

Přímou řeč Macourek neznačí graficky uvozovkami. Řeč vypravěče od řeči postav odlišil Macourek v některých případech novým odstavcem. Jinde řadí věty přímé řeči za sebe, odděluje je pouze čárkou. To může dětskému čtenáři ztěžovat porozumění textu a orientaci v něm.

Je to vůbec možné, tolik zelí? Kde se to pořád bere, divil se Jakub a kroutil nad tím hlavou.

Co se divíš, říkal dědeček, zahrádka má dobrou půdu, rostly by tady i hrnce, kdybych je zasadil. Ale proč bych sázel hrnce? Zelí je užitečnější.

A bělásci se začali usmívat a všichni volali na Jakuba, zasad' dědečka, uvidíš, že to dopadne dobře.

Tohle také nešlo Jakobovi na rozum, proč se dědeček stará pořád jenom o zelí, a říkal mu, dědečku, pojď si se mnou hrát, pojď mi něco vyprávět, zelí ti přece neuteče, ale dědeček běhal po kuchyni v zástěře a volal, neplet se mi tady a nezdržuj, vidíš přece, že nevím, co dřív.

5. 1. 2 Jazykové prostředky

M. Macourek v příběhu užívá spisovné češtiny, také jazykové prostředky hovorové a expresivní. Nejvíce zastoupeny jsou jazykové prostředky neutrální. Nespisovné výrazy v textu užity nejsou.

A/ Jazykové prostředky hovorové

A bělásci věděli, že to mají tak trochu na svědomí, mlčeli a uvažovali, ale pak se jeden bělásek *tukl do čela* a řekl, mám nápad, víš co?... a Jakub poslouchal a záviděl jim a přál si, aby *taky* něco viděl. ...a Jakub běžel mezi ně a volal, dědecci, *tohle* nejde,...

Univerbizace

To bych musel zasadit něco, co má dědeček rád, uvažoval Jakub, třeba *panamák*.

B/ Jazykové prostředky expresivní

Slova s trvalým příznakem expresivity

Kdepak mám svůj panamák, sháněl se dědeček po klobouku,...

Slova kladně zabarvená

Konečně byli *dědecci* krásně zralí a Jakub je otrhal. Za pár dní vyrostl na zahrádce *velikánský* keč, plný *maličkých* dědečků.

Slova získávající expresivitu v textu nebo ve větě

Jenže dědeček *měl svou hlavu* a honil bělásky, kde jen mohl. Tohle také *nešlo* Jakobovi *na rozum*,...

...a jak vzpomínali, přišli i na volejbal, a dokonce i na malování pastelkami, na koupání a na výlety a *kdoví na co*. Tomu nerozumím, *bručel si dědeček*, copak má ten Jakub za lubem,...

C/ Jazykové prostředky slangové

Některé malé jako *tenisáky*, některé veliké jako balóny na volejbal.

5.2 O hodném chlapečkovi, který se stal kredencí

Jak název napovídá, příběh vypráví o chlapci s nezvyklým jménem Silvestr, který byl tak hodný, že se stal kredencí. Rodiče z celého světa pořádali sjezd, aby se poradili, jak na zlobivé děti. Jen Silvestrovi rodiče se nedostavili, protože Silvestr je hodný chlapec, který si myje osmnáctkrát denně uši. To, že byl hodný způsobilo, že se z něj stal kredenc, který se rozbil, když chtěl udělat kotrmelec. Všichni rodiče pak byli rádi, že mají své zlobivé děti, a ne nějaký kredenc.

5.2.1 Vertikální členění textu

Pohádka je psána stejně jako Jakub a dvě stě dědečků. Obsahuje řeč vypravěče stylizovanou do 3. osoby času minulého, řeč přímou i nepřímou.

Macourek zde opět nevyužil grafické odlišení přímé řeči – uvozovky a patřičnou interpunkci. Text je tvořen dlouhými souvětími, v nichž jsou věty často spojovány asyndeticky nebo spojkou *a*.

Tlustý pán s brýlemi si vzal klobouk, řekl, počkejte tady, nikam se nerozcházejte, přivezeme Silvestra, vlak nám jede za dvacet minut, a vzal s sebou paní v zeleném klobouku, která věděla, kde Silvestr bydlí, koupili si do vlaku burské oříšky a jeli, až paní v zeleném klobouku řekla, už jsme tady, a oba vystoupili a šli do domku, kde bydlel Silvestr.

Vlastní jméno má jen hlavní hrdina – Silvestr, teta Anežka a strýček Horymír. Další postavy jsou charakterizovány krátkým popisem, který postihuje vnější vzezření.

Tlustý pán s brýlemi. Paní v zeleném klobouku.

5. 2. 2 Jazykové prostředky

V příběhu je užito spisovné češtiny, výrazů hovorových a expresivních jak v řeči vypravěče, tak v řeči postav. Často autor používá zdrobněliny – *chlapeček, maminka, tatínek, zápisníček, kanárek, ovečka, městečko, zahrádka, hrníčky*.

A/ Jazykové prostředky hovorové

...některé si strkají prsty do *pusy*, ...některé *cucají* všechno, co jim přijde do ruky, ...Jak to, řekl tlustý pán s brýlemi, jak to, že chybí, *tohle* je sjezd a ne *holubník*. ... a Silvestr stál, nevěděl, co má dělat, bylo mu *do breku*,...

...vylezl na strom, shodil míč a chystal se dolů, jenomže *zrovna* když chtěl slézt, uviděl na zahradě dva lidi s pilou, kteří šli rovnou ke stromu se Silvestrem a říkali si, tak *tohle* je ta třešeň na tu novou kredenc, že ano, a než se Silvestr vzpamatoval, pila *lítala* sem a tam...*jakýpak* kanárek nebo ovečka,...

B/ Jazykové prostředky expresivní

Slova s trvalým příznakem expresivity

...některé *čmárají* do knížek, ...bylo mu *do breku*, a tak *tichounce brečel* pod stromem, ...ale *ouha*, považte, když míč padal dolů, zůstal viset na stromě...

Slova kladně zabarvená

Byl to opravdu veliký sjezd, přijeli tam všichni *tatínkové* a všechny *maminky*,...

Aha, řekl tlustý pán a udělal si poznámku do *zápisníčku*,...

Slova záporně zbarvená

...rozházal vařečky, nože, vidličky a majoránku, *rozmlátil* hrnce, ...

Slova získávající expresivitu v textu nebo ve větě

Děti je na světě jako smetí, ...některé *pokecají* každý *ubrus*, některé ne a ne jít spát, ...*Co to meleš*, přerušila Silvestrova maminka tatínka, ...

5.3 Živočichopis

Kniha obsahuje 33 krátkých příběhů - vtipných zvířecích bajek vyprávěných o dnešním člověku a dnešním světě psané typickým Macourkovským humorem a fantazií. Autor svá vyprávění odvíjí od názvu zvířete či jeho typických vlastností. Kniha je dle mého názoru určena pro starší čtenáře či dospělé.

5.3.1 Vertikální členění textu

Každý příběh začíná na nové straně a bývá tvořen jedním dlouhým souvětím tvořeným několika desítkami vět řazených za sebou a oddělených čárkou.

Řeč vypravěče je stylizovaná do 3. osoby času minulého, přímá řeč nemá náležitou interpunkci ani grafické označení uvozovkami. Text každé bajky tvoří pouze jeden odstavec, to dětským čtenářům znesnadňuje orientaci i porozumění textu.

Zebra je vzácné zvíře a každým rokem je vzácnější a vzácnější a nedivte se, zeber je čím dál míň, stávají se z nich obyčejní koně, hnědí nebo černí, zeber je čím dál míň, a jak by nebylo, pruhovaná trička nejsou k dostání, taková stará zebra jde s dcerami do obchodu, říká prodavače...

5.3.2 Jazykové prostředky

Macourek užívá spisovné češtiny, výrazů hovorových, expresivních i knižních.

A/ Jazykové prostředky hovorové

...to musíš *takhle* a pak *takhle*, *koukej*, jak je to jednoduché,...a tak se jednou *sebere* a jede, jede jen tak bez kufru,...a když tam přijede, vidí, že *tenhle* nápad neměl sám,...ale malý ježek volá, *nač* kupovat jehly, jsme přece ježci, jehel máme na padesát let dopředu,...a malá křičí, co mi

tohle povídáte, na obloze ani mráčku,...ale nedá se říct, že by byl nějak nadšen, *považte*, jde do nějaké veliké cizí restaurace a co nevidí,...listy padají ze stromů a po papouškovi ani památky, nejspíš se někde *zapovídal*,...Kde máš nový jazyk, ptala se maminka, už ať ho máš *v puse*,...A malý mravenečník *se tůkl do čela* a začal soukat nový jazyk do *pusy*,...viděl, že na konci je nalepeno plno věcí, uschlé listí, *špačky od cigaret* a čtyřicet šest mravenců...poslouchali zábavnou hudbu, jazyky měli *bůhvíckde*,...ale malým mouchám to jde *všelijak*,...dívají se do noci a říkají si, *jestlipak* ji uvidíme, tu naši sestřičku, tu naši hvězdu, *kterápak* to asi je,...ptakopysk raz dva, skočí *do taxíku*,...zelinář řekne, *pardón*, to bude nějaký omyl,...*dělá se mu z nich nanic*, ale neumře přece hlady, ...Úplně maličký brejlovec samozřejmě žádné brýle nepotřebuje, *to dá rozum*. ...ale jablko si z toho nic nedělá, *nevidáno*, říká si,...Rak má tedy času *habaděj*,...drží *chřestítka* a celou noc chřestí,...den je pryč, než se *nadějete*, ...mají květiny u nosu, nemusí za nimi nikam *lítat*,...

Univerbizace

...tatínek s maminkou ji chtějí mít slušně oblečenou, jdou jí tedy do konfekce koupit hezký *montgomerák*,...

B/ Jazykové prostředky expresivní

Slova s trvalým příznakem expresivity

...žirafa, žirafa, ty jsi ale *nemehlo*,...a tak si nakonec koupí nějaký obyčejný hnědý nebo černý *svetřík* a dlouhými rukávy,...ale *ouha*, při placení se zjistí, že jim na jehly nezbývá,...chtěla by modrý kabátek s *kdovíjakým* zapínáním a tatínek říká, měj rozum,...*courá* chvíli po náměstí a pak jde spát, ...leze pomalu, *pomalounku*, aby nerozlil víno po novém, bílém ubruse,...*kdejaká* ryba závidí elektrickému úhoři,...kam to vede, když je někdo *morous*.

Slova kladně zbarvená

...přijde převlečen za docela malé *děťátko*, ...už abych byl venku *na sluníčku*,...

Slova záporně zbarvená

Hanlivá: ...nemůžete létat takhle *lajdácky*, co by z vás bylo,...

Slova získávající expresivitu v textu nebo ve větě

...chudák plameňák, měla bych mu *poslat lístek*,...a opravdu *se pustí do šetření*, aby si mohli koupit gramofon,...*ježci jsou z toho celí pryč*, jdou domů bez nálady,...*dá se do deště* a co potom, je třeba *myslet na zadní kolečka*,...*sed' doma, bude lít jako z konve*,...*už ať ho máš v puse, nemáme na vyhazování*. ...*říkají, co ti to vlezlo do hlavy*, ...a tak sedí nad talířem a *hrabe se v žížalách*, ...jedou co nejopatrněji, *zebu šněruje ulici*, je to poněkud komické,...je to k zbláznění, *minuty letí*,...

C/ Jazykové prostředky knižní

...saxofon a výkřiky a smích a *třeskot skla* a rány na dveře a dvacet sirén,...

5. 4 Mach a Šebestová

Snad nejznámější kniha Miloše Macourka vypráví a dvojici školáků – žáků 3. B, kteří spolu se psem Jonatánem, paní učitelkou, Horáčkem, Pažoutem a dalšími zažívají díky kouzelnému sluchátku spoustu neobvyklých dobrodružství.

Knih z roku 1982 je rozdělena na 12 kapitol a ilustroval ji Adolf Born. Je první z mnoha dalších o Machovi a Šebestové.

Populární příběhy žáků 3. B jsou známy také jako animovaný seriál a roku 2001 dostaly i filmovou podobu v režii Václava Vorlíčka.

5. 4. 1 Vertikální členění textu

Kapitoly z knihy jsou téměř stejně dlouhé. Obsahují řeč vypravěče stylizovanou do 3. osoby času minulého, přímá řeč využívá všech časů a opět zde není náležitě graficky naznačena uvozovkami.

Autor používá nepřiměřeně dlouhá souvětí, v nichž se řeč vypravěče mísí s přímou řečí, vše odděleno pouze čárkami. Objevují se zde věty zakončené i otazníkem a vykřičníkem.

A paní Kadrnožková se trochu zastyděla a řekla, tak víte co, ode dneška už Jonatána zamykat nebudu, a když si bude chtít hrát s Machem a Šebestovou, tak mu to vždycky dovolím.

A Jonatán začal štěkat radostí, haf, haf, haf, a Mach s Šebestovou štěkali taky a celá třída štěkala, a dokonce i paní Kadrnožková se soudružkou učitelkou štěkaly, a kdo šel kolem, ten si říkal, no ne, tolik radosti jsem už dlouho neviděl!

5. 4. 2 Jazykové prostředky

Zde autor používá spisovné i nespisovné češtiny, výrazů hovorových, expresivních i obecně českých. V menší míře se objevují knižní výrazy. V řeči vypravěče se objevují spisovné, hovorové a expresivní jazykové prostředky. Užité výrazy v přímé řeči závisí na mluvčím, dospělí v příběhu – paní učitelka, paní Kadrnožková, pan ředitel atd. hovoří spisovným a hovorovým jazykem. Hlavní protagonisté – Mach a Šebestová a ostatní děti používají převážně nespisovnou obecnou češtinu. Oslovují se příjmením stejně jako děti v reálném světě.

Macourek užívá ve velké míře tzv. kontaktních jazykových prostředků, intenzifikujících přídavných jmen i příslovcí, která jsou výrazem spontánnosti vyjádření a často působí jako nadsázka – např. *strašlivá spousta koček, úplná senzace, pravda pravdoucí, mimořádně urostlého mamuta, ohromný zmatek, se strašlivě rozzlobila, příšerně se lekli, Kropáčkovi je hrozně zle, strašně krásně se usmála, příšerný cirkus, strašně hezký, pán, který se strašně mračil, paní, která strašně voněla, děsné nesmysly.*

Využívána jsou přirovnání charakteristická pro mluvu dětského čtenáře – ustálená např. *řádlil jako tygr, hlavu měl jako vrabčí hnízdo, zdráv jako ryba, chlap jako hora, řádila jako tornádo, mračil se jako deset čertů, aktualizovaná - chová se jako šílenec, troubil jako autobus, zima jako v psinci, mamut jako třípatrový dům, mokří jako myši.*

A/ Jazykové prostředky hovorové

Paní Kadrnožková mu *tyhle* výlety jen tak netrpěla,...*no* řekni, nemám já smůlu? ...hele, Machu, ten pán si hraje na psa, *koukej*, co dělá!

...a všechno to mňoukalo, až *uši zaléhaly*. Když je vezmu domů, tak mě *naši* vyhodí,...A Šebestová *se tukla do čela*...a když mu řekli, *co* jsou zač,...aby Jonatán vypadal jako *kluk* s chlebníkem,...taky se mi zdá, že

to dopadne *všelijak*...olizoval soudružce učitelce *pusu* a nos,...vychovaný pes má ležet doma na gauči, a ne někde celý den *lítat*,...ale měli jste se *líp oblíknout*,...a vytáhl mě z toho *maléru*,...*to koukáte*, koho jsme vám přivedli,...lidskému organismu to trvá *nejmíň* týden,...

Šebestová vzala kýbl s *rejžákem*...napij se pořádně, takové *cucání* nemá smysl,...Mach začal vši silou foukat do toho horkého čaje, *co* byl všude kolem,...a tučňák řekl, *no bodejt'*, mluvíme přece všichni...akorát Horáček se ulejšoval a v jednom kuse *se vytahoval*,...zase ten Jonatán, *safraportský* pes,...

ale teď je z toho hotovej společenskej *škandál*,...jenomže kde vezmeš nějakýho *opravdickýho* zloděje,...to jsou nějakí *strašně prima* lidi,...tak si jen tak pro legraci *pinkali* s gaučem,...*smrad* ze zvířat nesnáším,...a potom se půjdeme *mrknout*,...to je ale veliký motýl a je na pistáciovou, *neřád*,...krmil se třešněmi a četl *indiánku*,...A v Machovi a Šebestové pořádně *hrklo*,...a Pažoutovi bylo *do breku*,...chvilku čmuchal *tuhle* a pak zase *tamhle*...takže *zejtra* můžu do zoologický zahrady na klokany a opice,...

Některé výrazy slovník uvádí jako hovorové expresivní:

Ale Mach zavrtěl hlavou, Šebestová, ty *seš* přece *trdlo*,...to budete *zírat*, raz, dva, tři,...

Kontaktové

...*člověče*, Šebestová, ty se máš...Šebestová povídá, *hele*, Machu...*Prosím*, jak si račte přát!...*poslyšte*, pane Huml,...to byste, *pane*, viděli,...*heled' se*, Machu,...

Univerbizace

Mach a Šebestová byli žáky 3.B, bydleli v jednom *činžáku* a chodili do školy spolu.

Lidové

Potkali tam starého zajíce s šedivými *fousy*,...

Dětské

...a samou radostí dokonce *počural* dvě lucerny,...já budu nejspíš *blinkat*,...hezky *hačni* na tu pohovku,...Petříček bude *haját* a nebude vás rušit,...

Hanlivé

...jak to tady ti *mizerové* zřídili, ...

Zastaralé

Prosím jak si *račte* přát!

B/ Jazykové prostředky expresivní

Slova s trvalým příznakem expresivity

...paní Cibulková *pištěla* strachy,...Jonatán *řádil* jako tygr,...to je úplně *fantastický*, chápeš to? A dala Machovi *velikánskou* jedničku,...ten chlapec má nějaké *prapodivné* způsoby,...A paní Kadrnožková šla domů a *bručela si*,...nad stromy bylo vidět *obrovitánského* mamuta,...my bysme chtěli být tak *malinkatí*,...protože když *bacíte bacila* kladívkem,...odtud se přece *jaktěživi* nedostaneme,...soudružka učitelka lomila rukama, *propánajána*, kde jsme se to octli,...ještě jednou a poletí z domu i s tou kočkou a *basta fidli!*...slečna, která řekla, *krindyindy*,...takovej *špunt* mě nebude učit, kdy mám krást,...stál tam

chlap jako hora, ...to vrískání na klarinet vám tady trpět nebudeme, ...to vás bude setsakramentsky mrzet, ...Horáček a Pažout si o něčem pořád šuškejí, ...

a dala Jonatánovi hubičku na čumák...paní Vydrová začala lamentovat, ...co mi tady kňouráš, ...pádil domů a hulákal, ...vešli do třídy, kde byl hrozný randál, ...

ty tům'tulum, to je všecko kvůli tobě, ...a Šebestová řekla, chudinka malej, ...to je ale milej pejsek, ...

Slova kladně zabarvená

a/ domácká: kočka Micinka, ...no tak, Boženko, no tak, ...jsem ráda, že Pepoušek usnul, ...kam jezdívají k tetě Božce, ...jenomže Petříček nespal ani chvilku, ...

b/ eufemismy: ...tak je s ním amen, a když ho utopíte, tak je s ním amen dvakrát, ...kdo se té bedničky dotkne, je synem smrti, ...

Slova záporně zabarvená

hanlivá: ...co můžete od takovýho lotra chtít, ...chová se jak blbeček, ...stačí, že jede Horáček, ten darebák, ...poslyšte, vy dva nafoukanci, ...zas už chystají nějakou lumpárnu, ...

Slova získávající expresivitu v textu nebo ve větě

A tak štěkám jako hrom, ať je koček milión! A Šebestová z toho byla trochu vedle, ...A Mach a Šebestová koukali jako u vyjevení, ...a tak Jonatán upaloval za autobusem, ...bral zatáčky jako závodník...a soudružce učitelce spadl kámen ze srdce, ...a tak se začal drbat nohou za uchem, ...a všichni koukali jako spadlí z višně, ...Mach, Šebestová a Jonatán vzali nohy na ramena a upalovali, ...a neandrtálce popadla hrůza, ...Mach s Šebestovou a Jonatánem byli v tu ránu mokří jako

myši,...Kropáčku, člověče, co tady *ležíš jako lazar*,...o Horáčkovi mi radši ani nemluvte, toho *znám jak svý boty*,...A soudružka učitelka *zůstala jako solný sloup*,...to by bylo *peněz jako šlupek*,...kdo *se to hrne* na palubu,...tady *se* určitě *něco semele*,...pirát Brown chytil Horáčka a *chtěl s ním mrsknout* mezi žraloky,...už toho *máme plné zuby*,...ale Mach *vykulil oči*,...ty vážně *nemáš všech pět pohromadě*, se mi zdá,...a než bys řekl švec, *byli oba v trapu*....ona při tom ječela, *jako by ji na nože bral*,...přines z ledničky něco na osvěžení a *mrskni sebou*,...načež *zmizel jako pára*,...co tady *plácáš nesmysly*, Horáčku,...*na tu učitelku si došlápnu*, ta bude, pane, *koukat*...tak si nemyslete, paní, že budete našemu klukovi *solit pětky pro nic za nic*,...ty *jsi se*, pane, *pěkně vybarvil*,...

C/ Jazykové prostředky knižní

Já *těž* ti přeji dobrý den Kačenko!...a my jim ty plány bezvadně *zhatíme*,...

a nyní si *věru* zasloužíte trochu toho odpočinku,...

D/ Jazykové prostředky obecné češtiny

...a nastal jako obyčejně *strašlivý binec*. *Tě pic!*...aspoň bych se u vás *kapánek zahřál*...

Ostatní výrazy jsou jazykové prostředky hláskové a morfologické:

...co by si hrál na psa, *takovej starej* člověk si nebude hrát na psa,...Ale Šebestová řekla, to máš *fuk*,...chudinka *malej*,...prosím vás, nemohl by *bejt* Jonatán chvílku ptátem? ...musíš se učit, zejtra *seš zkoušenej* ze zajíců. Já ti mám *takovej* dojem, že by jel nejradši s *náma*,...to víte, pes je pes, chvílku *čmuchal* tuhle a pak zase tamhle...my se přece můžeme do *tý doby ledový* klidně podívat,...a nevíš jak, ty *chytřej*,...aspoň kdybych *moh* sedět doma v jeskyni, ale to aby člověk běhal *porád* po

pralese...to je fakt, že *lidskýmu* organismu to trvá *tejden*, než zvítězí nad *zákeřnejma bacilama*,...*my bysme* chtěli být tak malinkatí, *abysme* mohli bojovat s bacily,...co nám s tím čajem *proved*,...*mužskej* si musí vždycky vědět rady,...*ukrad Šebestový jahodovej koláč*,...člověče, *seš praštěnej* pavlačí nebo co,...ale teď je z toho *hotovej společenskéj* škandál,...Šebestová řekla, *von* ten tvůj nápad Machu, nebyl tak *špatnej*, jenomže s opravdickým zlodějem, *bysme* to sotva zvládli,...hele, nevíte náhodou *vo nějaký* krabici,...Pažout řekl *děkan*,...co vlastně snědl, že se mu to *hejbá* v břiše,...já jsem o něm náhodou *čet* v jednom časopise,...jestli nechcete, abych to hnal *vejš*,...

5.5 Jedničky má papoušek

Sedm obrazů pro malé děti a velké papoušky.

Kniha je psána jako divadelní hra pro děti. Objevují se v ní písně, jejichž autorem je Miloš Macourek a Pavel Kopta. Humorně vypráví o škole, v níž se ztratily dětem jedničky, Anička a Honzík se je vydali hledat do papouščí země.

5.5.1 Vertikální členění textu

Příběh je rozdělen na sedm obrazů, každý obraz se skládá z několika scén. Přímá řeč se vyskytuje v dialozích jednajících postav, řeč vypravěče nahrazují scénické poznámky psané v závorce.

Opice *Jsem mistrem svého oboru. To chce ale – denní cvik.*

(Klepne gramofon)

No tak?

(Gramo spustí dětský sbor, protahující samohlásky, opice cvičí s ukazovátkem)

5.5.2 Jazykové prostředky

Macourek využívá prostředků spisovné češtiny, hovorových, expresivních i obecně českých, a to jak v dialozích jednajících postav, tak ve scénických poznámkách.

V příběhu vystupují personifikované postavy zvířat, ale i neživých předmětů – skříň, tabule, sádrová busta atd. Jazyk tabule je specifický, protože je nachlazená a má rýmu. Má napodobit mluvu s ucpaným nosem, to může menším čtenářům způsobit potíže s porozuměním.

Tabule *Dic dechápu. Báb smutek a rýbu. Takouvouhle rýbu.*

Dekřičte da bně! Dejsem Zuzana a báb toho dost! Dedechám si po sobě kreslit dakové hadebdosti.

Da to já dejsem dělaná. Já jsem děladá da sečítadí, odčítadí a da děledí... hů hů hů

A/ Jazykové prostředky hovorové

Škandál! Co to tu é smrdí? Tohle? ...mlčí, neb pusu nemá,...Stojím, koukám a jdu příkladem všem nadaným...kreslí na pijáky,...od kdy se lítá do školy větrákem? Dneska je tam prima, co? Ťukne se do čela. V zahraničí jsou samá paraplata. Zkusme to tuhle. Druhý konec mě jenom sekýruje a nic nedělá,...

To jsou moresy. Nejraději bych si vzalo modráky a dělalo samo všechnu práci za lidi.

Univerbizace

...přiletí „větrákem“. Pamatuj si, školáku.

Zastaralé

Co si ráčím? ...a tenhle šprým mě šupito pošle do špitálu...Ano, mamá.

Nářeční

Jaký to é jarabáček.

Lidové

Co trojčíš, ty rejnoku. Trulanti!

B/ Jazykové prostředky expresivní

Slova s trvalým příznakem expresivity

Šaška až dělá šibal či šejdír...Vyrážka, bráška raráška...Jelikož jsou s dětmi starosti, neboť se vrtí, mrkají, ťapkají...šuškají, drobí,...A rej, rejdy, rejditi, rejnok, rejsek. Rozhlasovým borcům zdar! Strýc Eduard

říkal, že nebýt paraplat *schruplo* by slunce všechny urozené ptáky. Jsem z toho celý *zkoprnělý*. A roštěnka bude nejlepší z tohohle *rošťáka*! To *mrkáš*, co? To je *šlendrián*!...papoušci vylétnou a *brebentí*, křičí...To je *čunče*!

Slova kladně zbarvená

domácká: Čeká tě velká budoucnost, *Bořečku*. Žádné ahoj, *Bóro*.

Jak nekreslí kníry ani *vousky*,...

Slova záporně zbarvená

hanlivá: Devět *darebáků* mě drželo, ...Nerad', *chytráku*. *Nafoukaná* žízalo... *Raubíři*!

Slova získávající expresivitu v textu nebo ve větě

... sasanka i lebeda příčinu k zlosti nedá, *po škole sem tam nebrousí*. A on mi řekl: *Jdi se vycpat*,...nemají úctu k é, *berou schody po třech*,...To bych *se ukousalo nudou*.

C/ Jazykové prostředky knižní

Nač sem *kráčím* a proč se mračím? Šaška ať dělá šibal či šejdíř v šatech z *šarlátu*, ale já jsem čistokrevná skříň...Vy jste, jak *vidno*, é ve škole, tedy jste, é školnice. A víte *přec*, že koniklec mlčí, *neb* pusu nemá,...Maminka *pravila*, že strýček Eduard *pravil*? *Slyš*, školáku. Kočka domácí je...Pryč s minulostí, žil jsem v *bludu*. Nemohu *se zpronevěřit* svému é vzdělání. *Výučba* é vzkvétala.

II. konec se poleká, *střelhbítě* zmizí, děti se smějí.

D/ Jazykové prostředky obecné češtiny

...roleta, rampouch, rámus, *randál*, recitace....smaže *čuníka* a nápis „To je Zuzana“...

Některé výrazy slovník uvádí jako obecné expresivní:

Starou belu melu. Vyrážka, *bráška* raráška...*Bráchové* a brašny, ruku líbám.

Aťsi, mě to baví. Ach vy *trumpety!*...a tenhle šprým mě *šupito* pošle do špitálu.

Obecné zastaralé:

Kýho výra...?

Hláskové a tvaroslovné:

...tak kampak by *vlez*. Ona si ho *taky nemeje*. Kočky *se mejou*.... A nebudeš *se ulejvat*, budeš nosit kufry, počkej!...za krátký čas, co jsem *moh*.

5. 6 Světe, div se!

Knih z roku 1974 obsahuje poezii pro děti od 5 let. Humornými ilustracemi ji doplnil Adolf Born. Básničky jsou o snech zvířat, lidí a věcí kolem nás.

5. 6. 1 Vertikální členění textu

Každá báseň tvoří jeden odstavec různé délky. Některé básně tvoří rýmy, jiné se nerýmují vůbec a působí jako vyprávění.

DCERA KROTITELE

Když skáčou zvířátka

jako pimprlátka –

to vlastně na nic není.

Holčička Lucie,

ta ve snu učí je

Pomáhat v uklízení.

SHERLOCK HOLMES

Co se zdálo slavnému

detektivovi Sherlocku Holmesovi,

když vyšetřoval

záhadné zmizení princezny,

která se –

dle výpovědi komorníka –

šíleně polekala myši...

5. 6. 2 Jazykové prostředky

V textu se objevují jazykové prostředky spisovné, hovorové a expresivní. V menší míře také výrazy knižní a obecně české. Autor hojně využívá zdobnělin – *zvířátka, balónek, městečko, hlavičky, chybičky, rukavičky, míčky*.

A/ Jazykové prostředky hovorové

Oč v *tomhle* snu, děti, běží? ...*tohle* skončí špatně, říká Aguk, ...*tyhle* stopaře zásadně neberu, ...*Tenhle* sen každého leká, jenom ne pantátu *šneka*. *Tuhletu* například poslali místo do penze do muzea, ...kouření je přece nezdravé, lepší je *cucát* bonbóny, ...*tadyhle* pan inženýr Koudelka byl chycen až u Litomyše, ...

Zastaralé

Když skáčou zvířátka jako *pimprlátka*...pozor, *velevážení*, teď vytáhnu z cylindru kouzelníka, ...

B/ Jazykové prostředky expresivní

Kdekdo před jelenem utíká, *kdekdo* se bojí jeho parohů...ale najednou je kolem plno *prapodivných* zvířat, ...*malinkaté* hlavičky, ale v těch mohou mít *velikánské* sny, ...dokud mu Theodor nežere z ruky a neběhá za ním jako *pejsánek*...

Slova kladně zabarvená

domácká: *Holčička* Lucie, ...krotí zlého kocoura Theodora, který minulou středu snědl *tetičku* Anežku, ...

Slova záporně zabarvená

hanlivá: tahle *babka* na koštěti!

Slova získávající expresivitu v textu nebo ve větě

Teď vážně nevím, *bručí si* ve snu bernardýn,...že na lva Bonifáce *leze chřipka*,...

C/ Jazykové prostředky knižní

...*ač* má nohy jako čáp, neví, chudák, kam by šláp...která se *dle* výpovědi komorníka – šíleně polekala myši...

D/ Jazykové prostředky obecné češtiny

Klovne-li, panenke svatá, budu dole *na to tata!*...což jim aspoň jednou za rok udělat *kapánek* radost...?

morfologické: ...neví, chudák, kam by *šláp*.

zastaralé: Tenhle sen každého leká, jenom ne *pantátu* šneka.

ZÁVĚR

Knížky Miloše Macourka jsou plné pohádkových nereálných situací. Objevuje se v nich vtip, humor, hravost a fantazie. Pod Macourkovým pohledem se nejvšednější věci proměňují v zázrak a dobrodružství.

M. Macourek ve svých dílech užívá převážně jazykové prostředky spisovné a hovorové. Výrazů obecné češtiny je užito především v přímé řeči postav – dětských hrdinů v knihách *Mach a Šebestová* a *Jedničky má papoušek*. Knižní výrazy se objevují méně, převážně v přímé řeči postav dospělých lidí. Jazykové prostředky zastaralé a lidové autor užívá jen sporadicky.

Nejvíce užité jsou expresivní výrazy. Autor uplatňuje slova kladně i záporně zabarvená, výrazy s trvalým příznakem expresivity i slova získávající expresivitu v textu nebo ve větě. Navozují bezprostřední atmosféru a oživují text.

V knize *Mach a Šebestová* jsou hojně užita přirovnání – typická i aktualizovaná a intenzifikující přídavná jména a příslovce, která vyjadřují spontánnost a často působí jako nadsázka.

Ve všech analyzovaných textech autor využívá zdobnělin, tím se přibližuje mluvě dětského čtenáře.

Texty děl jsou členěny na řeč vypravěče a řeč přímou, která postrádá grafické označení uvozovkami. Macourkovy texty jsou tvořeny dlouhými souvětími, to dětskému čtenáři může ztěžovat orientaci v textu a následné porozumění.

Knihy *Jedničky má papoušek* je psána jako dramatizace s dialogy jednajících postav a scénickými poznámkami. Knihy *Světě, div se!* obsahuje poezii pro děti. V Macourkových příbězích je patrná obliba naprosto nereálných a nemožných věcí a situací, jak vyplývá již z některých názvů – např. *O hodném chlapečkovi, který se stal kredencí*.

Ve svých knihách zdůrazňuje přátelství, spravedlnost a čestnost.

Důležitý je i pozitivní vztah k přírodě a zvířecím kamarádům.

Macourkovi texty okouzlují svou originální fantazií a poetickým humorem nejen děti, ale i dospělé čtenáře.

SEZNAM LITERATURY

- Bečka, J. V. *Česká stylistika*. Praha : Academia, 1992.
- Bečka, J. V. *Komika a humor v jazyce*. Naše řeč, 30, 1946.
- Čechová, M. a kol. *Současná česká stylistika*. Praha : ISV, 2003.
- Filipec, J., Daneš, Fr. a kol. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha : Academia, 2001.
- Havránek, Boh. a kol. *Slovník spisovného jazyka českého*. Praha : Academia, 1989.
- Chaloupka, O. a kol. *Čeští spisovatelé literatury pro děti a mládež*. Praha : Albatros, 1985.
- Chloupek, J. a kol. *Stylistika češtiny*. Praha : SPN, 1991.
- Minářová, E. *Stylistika českého jazyka*. Brno : UJEP, 1983.
- Minářová, E. *Základy stylistiky češtiny*. Brno : MU, 1999.
- Müllerová, O. *Mluvený text a jeho syntaktická výstavba*. Praha : Academia, 1994.
- Sirovátka, O. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*. Brno : Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1998.
- Vařejková, V. *Česká autorská pohádka*. Brno : CERM, 1998.
- Knihy Miloše Macourka použité k analýze:**
- Mach a Šebestová*. Praha : Albatros, 1989.
- Jakub a dvě stě dědečků*. Praha : Mladá fronta, In Macourek, M. *Pohádky*. Praha : Mladá fronta, 1971.
- O hodném chlapečkovi, který se stal kredencí*. Praha : Mladá fronta, In Macourek, M. *Pohádky*. Praha : Mladá fronta, 1971.
- Živočichopis*. Praha : Československý spisovatel, 1962.
- Světě, div se!* Praha : Albatros, 1974.
- Jedničky má papoušek*. Praha : Dilia, 1960.

RESUMÉ

Cílem diplomové práce je analýza jazykových prostředků z hlediska spisovnosti a nespisovnosti a zhodnocení jejich funkčnosti v řeči vypravěče a řeči postav. Čerpá z knih Miloše Macourka, snaží se o zhodnocení stylové charakteristiky jazykových prostředků a jejich funkci v textech M. Macourka.

Teoretická část zpracovává poznatky získané z odborné literatury. V praktické části je samotná analýza textů M. Macourka. Zaměřuje se na především na hovorovou, expresivní a obecně českou stránku jazyka. Dokládá ji množstvím příkladů z autorových knih. V závěru práce je posouzení a zhodnocení jazykových prostředků a jejich vliv na poutavost děje.

The main object of the diploma thesis is an analysis of literary and non-literary linguistic means and evaluation of their function in the speech of the various characters and the narrator, particularly from the books of Miloš Macourek.

In the theoretical part of the thesis are informations gained from the specialized literature. In the creative part I have analysed the texts of Miloš Macourek. The analysis is focusing mainly on colloquial, expressive and non-literary part of language. There are lot of examples mentioned. In the conclusion of the thesis is examination and evaluation of the linguistic means and their influence on the interest of the storyline.

Anotace

Nachtneblová, Eva: *Jazykové prostředky stylizace mluvených projevů v textech knih Miloše Macourka*, diplomová práce. Brno, MU 2007, s. 61.

Obsah práce: Diplomová práce se zabývá analýzou jazykových prostředků z hlediska spisovnosti a nespisovnosti a zhodnocení jejich funkčnosti v řeči vypravěče a řeči postav. Čerpá z knih Miloše Macourka.

Abstract: The diploma thesis brings an analysis of literary and non-literary linguistic means and evaluation of their function in the speech of the various characters and the narrator, particularly from the books of Miloš Macourek.

Klíčová slova: spisovné a nespisovné jazykové prostředky, expresivita, hovorovost, vertikální členění textu.

Key words: literary and non-literary linguistic means, expressivity, colloquiality, vertical clasification of the text.